

Mieczysław Markowski

Teoretyczne podstawy dialogu filozoficznego i teologicznego na średniowiecznych uniwersytetach

Studia Warmińskie 4142, 33-40

2004/2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

TEORETYCZNE PODSTAWY DIALOGU FILOZOFICZNEGO I TEOLOGICZNEGO NA ŚREDNIOWIECZNYCH UNIWERSYTETACH

Nie ma chyba przesady w stwierdzeniu, że człowiek urodził się także do wymiany myśli z inną osobą. Towarzyszy ona mu od urodzenia. Wobec tego sięga zarania ludzkości. Wypada wspomnieć, że już w klasycznej starożytności dialog stał się umiejętnością właściwego formułowania pytań i odpowiedzi. Z tego zaśłynął Sokrates. Wymiana myśli stała się swego rodzaju metodą u Platona i przybrała formę dialektyki, która jako najwyższa w hierarchii nauk miała spełnić wielkie zadanie w wychowaniu człowieka, doprowadzając go do idei dobra i czystego bytu. Arystoteles, wróciwszy do intencji sofistów, uczynił z dialektyki przede wszystkim umiejętność naukowej dyskusji. Jej poświęcił dzieła, które wchodziły w skład tzw. *Organonu*. Jego zdaniem w takiej dyskusji można stosować cztery rodzaje argumentów¹: dydaktyczne (λογοζ διδασκαλικος)², dialektyczne (λογοζ διαλεκτικος)³, pejrastyczne (λογοζ πειραστικος)⁴ i erystyczne (λογοζ εριστικος)⁵.

We wczesnym średniowieczu znajomość dorobku naukowego zainicjowanego przez Arystotelesa była tylko częściowo znana. Były to podstawowe dzieła, które tworzyły tzw. starą logikę (*logica vetus*)⁶. Do jej upowszechnienia walczyli przyznali się Boecjusz, który usiłował zharmonizować dzieła Platona i Arystotelesa. W nawiązaniu do wytworzonego w późnej starożytności trójdroża (*trivium*)

¹ Arystoteles, O dowodach sofistycznych, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył K. Leśniak, [Warszawa] 1978, s. 241; por. Aristoteles, Περί σοφιστικων ελεγχων, w: Aristotelis opera, ed. Academia Regia Borusica, Aristoteles Graece ex recognitione Immanueli Bekkeri, I, Berolini 1831, 2, 165a 38–165b 11.

² „Dydaktyczne argumenty są te, które opierają się na zasadach właściwych każdej nauce, a nie na mniemaniach odpowiadającego, (bo uczący musi wierzyć)”; Arystoteles, O dowodach sofistycznych, jw., s. 241.

³ „Dialektyczne argumenty są te, które z przesłanek wiarogodnych prowadzą do sprzeczności z daną tezą”; tamże.

⁴ „Argumenty pejrastyczne to takie, które wnioskuje z tego, co dla odpowiadającego jest wiarogodne i co musi wiedzieć ten, kto ma pretensję, że posiada wiedzę o przedmiocie (w jaki sposób, to gdzie indziej zostało wyjaśnione [w Topikach VIII, 5]”; tamże.

⁵ „Argumenty erystyczne to te, które wnioskuje z tego, co się wydaje wiarogodne, ale nie jest takie, albo te, które tylko pozornie wnioskuje”; tamże.

⁶ Do podstawowych dzieł starej logiki zaliczano Isagogę Porfiriusza, Kategorie i Hermeneutykę Arystotelesa. Na temat innych dzieł z tego działu logiki por. J. Pinborg, Logik und Semantik im Mittelalter. Ein Überblick mit einem Nachwort von H. Kohlenberger, Stuttgart 1972, s. 16–18.

powstała dialektyka, która ograniczała się do nauki pojęciowego myślenia, ale we wczesnym średniowieczu nie odegrała szczególniejszej roli. W tym bowiem okresie gramatyka uchodziła za pierwszą umiejętność (*prima ars*), koncentrującą się na właściwym rozumieniu słowa.

Dzięki Janowi Eriugenie w nauczaniu zaczęła się utrzymywać samoistna wartość dialektyki określanej jako *mater artium*. Jej ranga wzrosła jeszcze bardziej w XII wieku, kiedy poznano pozostałe dzieła logiczne Arystotelesa, które nazwano nową logiką (*logica nova*)⁷. W tym stuleciu na znaczeniu zyskało też inne ujęcie retoryki jako teorii dyskusowania i argumentowania (*ars disputandi*). Niemniej jeszcze większego znaczenia nabrała dialektyka (*dialectica*)⁸. Zapoczątkowała ona około 1100 roku nawet nową epokę. Przyczyniła się bowiem w jakimś stopniu do rozkładu tradycyjnego myślenia platońsko-augustyńskiego. Dała natomiast lepsze podstawy do samodzielnej refleksji. W niektórych dziedzinach położyła nawet kamień węgielny pod rozwój opartego na podstawach arystotelesowskiej logiki dialogu naukowego. Odwoływanie się do autorytetu zaś poddano kontroli dialektycznie wyszkolonego rozumu. W twórczości komentatorskiej pojawiła się *quaestio*, która znalazła swoje odbicie w nauczaniu, mianowicie w *disputatio*. Dialog naukowy przybrał określone formy i rozwinął się dopiero wtedy, gdy powstała nowa instytucja nauczania nazwana uniwersytetem.

Dialektyczna forma dialogu znalazła wnet zastosowanie w dociekaniach nazywanych wtedy doktryną świętą (*sacra doctrina*). Przyczyniła się do wprowadzenia nowego wiedzno twórczego uzasadniania. W wyniku tego doszło do rozgraniczenia wiary i wiedzy. Utorowała drogę do racjonalnego uzasadniania prawd wiary. W tym przypadku znaczącą rolę odegrał zwłaszcza Anzelm z Canterbury († 1109). Nastąpiło to w takiej mierze, że zwykło się mówić nawet o powstaniu wczesnej scholastyki. Odtąd naukowe myślenie zaczęło w dużej mierze zasadzać się na dialogu. Gdy na miejsce augustyńskiej metody autorytetu (*auctoritas*) w wiedzno-twórczym uzasadnianiu Anzelm z Canterbury wprowadził metodę opartą we większej mierze na rozumie (*ratio*), to w scholastyce od strony formalnej zaczęło się myślenie zasadzające się na dialogu (*dialogisches Denken*), które znalazło swój trwały wyraz w myśleniu mającym charakter dysputy (*disputatives Denken*). Widać to choćby w *Elucidarium sive dialogus de summa totius christianae theologiae* Honoriusza ze Szkocji, które powstało przed 1125 rokiem⁹. W tym czasie było to nowe dzieło pod względem literackim. Nie był to popularny wówczas zbiór sentencji, lecz interesujący dialog teologiczny między uczniem i mistrzem¹⁰.

⁷ W skład logiki nowej wchodziły Analityki pierwsze, Analityki drugie, Topiki i O dowodach sofistycznych Arystotelesa.

⁸ F. van Steenberghe, L'organisation des études au moyen âge et ses répercussions sur le mouvement philosophique, *RPL* LII: 1954, s. 572–592.

⁹ J. Dębicki, Zachodni portal katedry Świętego Łazarza w Autun. Studium z historii sztuki i historii idei, Kraków 2002, s. 72. Wydaje się nieprawdopodobne, żeby ono powstało już około 1100 r., jak tego chce J. Heinzle (Hrsg.), *Das Mittelalter in Daten. Literatur, Kunst, Geschichte 750–1520*, München 1993, s. 401.

¹⁰ Honorius Augustodunensis, *Elucidarium sive dialogus de summa totius christianae theologiae*, PL CLXXII, k. 1175B. Z tego wynika, że nazwy teologii używano już przed powstaniem *Introductio in theologiam* Piotra Abelarda.

W wyniku tego na znaczeniu stracił wczesnośredniowieczny symbolizm i augu-
styńska metoda autorytetu, opartego głównie na *Biblii* i na nielicznych pismach
ojców Kościoła. Pojawiły się dążenia do tworzenia zbiorów sentencji (*summa
sententiarum*). W nich zebrano różne wypowiedzi. W konkordancjach zaś pokazano
ich zgodność. Z ich konfrontacji natomiast wyłonił się scholastyczny dialog *sic et
non*, który rozwinął Piotr Abelard († 1142) i który prowadził do uwolnienia się od
przemownego wpływu autorytetu, który hamował pielęgnowanie racjonalnej reflek-
sji. W ten sposób na miejsce wczesnośredniowiecznej egzegezy biblijnej i mówie-
niu o Bogu zaczęła w drugiej połowie XII wieku powstawać wiedza teologiczna,
która w dziele Abelarda *Introductio in theologiam* otrzymała nazwę teologii¹¹,
i która w następnym stuleciu jako teologia spekulatywna stała się nauką w ścisłych
tego słowa znaczeniu¹².

Gdy na łacińskim Zachodzie poznano wszystkie pisma Arystotelesa z zakresu
logiki, pierwsi przedstawiciele rodzącej się scholastyki otrzymali znakomite narzę-
dzie do wymiany myśli na podstawach naukowych i w formie dialogu naukowego.
Scholar, który dobrze opanował subtelne arkana złożonej nieraz argumentacji
logicznej, znany był w drugiej połowie XII i w pierwszej połowie XIII wieku jako
„artysta” (*artista*). Gdy w 1255 roku dopuszczono oficjalnie do nauczania wszyst-
kie przełożone na łacinę pisma Arystotelesa na Uniwersytecie Paryskim, to mianem
artista nazywano tego bakalarza względnie magistra, który posiadał w miarę dobrą
znajomość poruszanej w nich problematyki. Kiedy w tym czasie nagromadzoną
wiedzę podzielono w Paryżu na cztery fakultety, to wydział, na którym zajmowano
się filozofią zwłaszcza arystotelesowską, naukami wchodzącymi w zakres *trivium*
i *quadrivium*, otrzymał nazwę *facultas artium*. Filozofia określona dotąd jako *ars
artium et disciplina disciplinarum*, po stopniowej recepcji pism Arystotelesa wyszła
poza ramy *septem artes liberales*. Nazwa *facultas artium* utrzymała się wprawdzie
przez całe średniowiecze, ale w rzeczywistości na wielu uniwersytetach był to
wtedy wydział szerokiego i dogłębnego nauczania filozofii i logiki.

W XIII wieku arystotelesowska sylogistyka stała się sednem scholastycznej
nauki o argumentacji. W tym czasie pojawiło się już pytanie o epistemologiczny
status luźnej argumentacji topicznej. Niemniej jej redukcja prowadziła nie do
dysputy dydaktycznej, lecz do dysputy dialektycznej, w następstwie której powstała
opinia a nie wiedza. Stąd nie tylko na sylogistyce zasadały się dysputy. Używano
także innych form dysputy¹³. Poza odziedziczoną ze starożytności greckiej i łaciń-
skiej logiką tradycyjną, która obejmowała logikę starą i nową, średniowieczni

¹¹ M.D. Knowles, D. Obolensky, *Historia Kościoła*. II: 600–1500, przełożył R. Turzyński, Warszawa 1988, s. 183.

¹² P. Glorieux, *L'enseignement au moyen âge. Techniques et méthodes en usage à la Faculté de Théologie de Paris au XIIIe siècle*, *AHDLMA* XLIII: 1968, s. 65–186; t e n z e, *La Faculté de Théologie de Paris et ses principaux docteurs au XIIIe siècle*, *RHEF* XXXII: 1946, s. 241–246; t e n z e, *La Faculté des arts et ses maîtres au XIIIe siècle*, Paris 1971; t e n z e, *La littérature quodlibétique de 1260 à 1320*, I, *Le Saulchoir* 1925, II, Paris 1935; t e n z e, *Répertoire des maîtres en théologie au XIIIe siècle*, I, Paris 1933, II, 1934.

¹³ C. K a n n, *Zur Entwicklung der Topik im Spätmittelalter*, w: *Entwicklungslinien mittelalterlicher Philosophie. Vorträge des V. Kongresses der Österreichischen Gesellschaft für Philosophie*, Innsbruck, 1.–4. Februar 1998, G. Leibold, W. Löffler (Hrsg.), Teil 2, Wien 1999, s. 166–167 (Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft für Philosophie, III).

logicy opracowali w latach 1230–1250 własną logikę¹⁴, która otrzymała nazwę *logica moderna* lub *logica modernorum* i w której obok problematyki poruszanej przez Arystotelesa i Boecjusza znalazły się nowe zagadnienia, które dotyczyły m.in. semantycznych właściwości terminów (*de proprietatibus terminorum*). Wiele uwagi poświęcono im również w późniejszych czasach.

W XIV stuleciu na średniowiecznym wydziale filozofii obok objaśniania tekstów Arystotelesa dużo czasu przeznaczono również na dialog naukowy, który w ówczesnej nomenklaturze uniwersyteckiej nazywano dysputą (*disputatio*)¹⁵ lub ćwiczeniem (*exercitium*). W przeciwieństwie do arystotelesowskiej sylogistyki, którą w XIII wieku uznano za fundamentalną naukę o wnioskowaniu przy jednoczesnym oddzieleniu demonstracji (*demonstratio*) od drugorzędnej pod względem poznawczym topiki, w fazie przejściowej do XIV stulecia doszło do odstępstwa od stanowczych wymogów Arystotelesa i do zbliżenia argumentacji demonstratywnej (*demonstratio*) i dialektycznej (*probatio*)¹⁶.

W nowoczesnej logice średniowiecznej (*logica moderna*) znalazł się również traktat, który podawał zasady prowadzenia naukowego dialogu, których dyskutańci musieli się trzymać podczas wymiany myśli w naukowych wystąpieniach na uniwersytetach. Traktat ten otrzymał nazwę *De obligatione* lub *De arte obligatoria*. Podawał on zasady obowiązujące podczas prowadzenia dialogu uniwersyteckiego. Takich traktatów najwięcej powstało w Anglii¹⁷. Nie brakło ich również na kontynencie europejskim¹⁸. Z nich największą rolę odegrał bodajże traktat Alberta Rickmersdorfa z Saksonii *De obligationibus*, który jako bezpośredni uczeń Burydana napisał go w Paryżu w połowie XIV wieku¹⁹ i później rozpowszechnił go w Europie środkowej, gdy uczył w Erfurcie i organizował uniwersytet we Wiedniu.

Wyróżnione już przez Arystotelesa formy argumentacji dały scholastykom podstawę do wprowadzenia czterech rodzajów dysput uniwersyteckich. Nimi zajął się m.in. Jan Burydan²⁰, który w swoich *Questiones elencorum* postawił pytanie

¹⁴ Do opracowania logiki w pierwszej połowie XIII w. najbardziej przyczynił się działający około 1230 r. Piotr z Hiszpanii, nauczający przed 1250 r. Lambert z Auxerre i Wilhelm z Sherwood († 1249).

¹⁵ O. Weijers, La 'disputatio' à la Faculté des arts de Paris (1200–1350) environ: Esquisse d'une typologie, [Turnhout] 1995 (Studia artistarum: Études sur la faculté des arts dans les universités médiévales, II).

¹⁶ C. Kann, jw., s. 170.

¹⁷ W XIV w. traktaty *De obligatione* napisali tacy angielscy lub brytyjscy autorzy jak: Walter Burley (1302), Roger Swyneshed (1330–1335), Marcin Anglik († 1350?), Robert Fland († 1350), Ryszard Billingham († 1350), Ralph Strode († 1360) i Ryszard Lavenham (późny XIV w.); H.A.G. Braakhuis, Albert of Saxony's „De obligationibus”. Its Place in the Development of Fourteenth Century Obligational Theory, w: *Argumentationstheorie. Scholastische Forschungen zu den logischen und semantischen Regeln korrekten Folgerns*, K. Jacobi (Hrsg.), Leiden, New York, Köln 1993, s. 323.

¹⁸ Na uwagę zasługują traktaty *De arte obligatoria* takich autorów jak Albert Rickmersdorf z Saksonii, William Buser z Heusden, Marsyliusz z Inghen, Piotr de Candia i Jan z Holandii. Ci dwaj ostatni studiowali w Oksfordzie.

¹⁹ Zanalizował go dokładnie H.A.G. Braakhuis, jw., s. 323–341.

²⁰ M. Markowski, Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim. Studium z historii filozofii i nauk ścisłych na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku, Wrocław 1971, s. 44–45 (Studia Copernicana, II).

o liczbę takich dysput²¹. Ze względu na cel — podobnie jak Arystoteles — wyróżnił cztery ich rodzaje. Dysputa dydaktyczna lub naukowa (*disputatio doctrinalis*) miała na celu dać wiedzę. W dyspucie dialektycznej (*disputatio dialectica*) tylko chodziło o wyrobienie opinii o jakiejś sprawie. Dysputa pejoracyjna (*disputatio temptativa*) prowadziła tylko do zdobycia przekonania. Wreszcie dysputa sofistyczna lub erystyczna (*disputatio sophistica vel litigiosa*) stawiała sobie za cel zwycięstwo nad dyskutującym przeciwnikiem²². Wymienione rodzaje dysput przyjmowano nie tylko w Paryżu. Były one znane również na innych uniwersytetach, w tym także na Uniwersytecie Krakowskim²³, który już wtedy był instytucją europejską. Te cztery rodzaje dysput znalazły swoje odbicie także w redagowaniu komentarzy i w zajęciach uniwersyteckich. Nauczanie uniwersyteckie w średniowieczu bowiem zasa- dzało się na lekturze tekstu (*lectio*) i na dyspucie (*disputatio*), mówiąc inaczej, na dialogu naukowym²⁴. Znalazł on jakiś wyraz nawet w pismach napisanych w formie kwestii (*quaestiones*).

Oczywiście Jan Burydan mówił jeszcze o innych rodzajach dysput jak filozofi- czno-przyrodniczych, filozoficzno-moralnych, retorycznych i gramatycznych²⁵. W tym przypadku brał on pod uwagę materię, a nie formę. Od ostatnio wymienio- nych rodzajów o wiele większą rolę odgrywały na uniwersytetach dysputy na każdy temat (*disputationes de quolibet*) i regularnie odbywające się dysputy zwyczajne (*disputationes ordinariae*)²⁶.

Średniowieczna dysputa — opracowana według zasad podanych w logicznych traktatach *de obligationibus*²⁷ — była bowiem dialogiem, w którym uczestniczyły przynajmniej dwie osoby, z których jedna odpowiadała (*respondens*), a druga

²¹ „Utrum sint quattuor genera disputationum et non plura neque pauciora, videlicet doctrinalis, dyalectica, temptativa, sophistica”; Johannes Buridanus, *Quaestiones elenchorum*, edited with an introduction, notes and indices by R. van der Lecq and H.A.G. Braakhuis, Nijmegen 1994, s. 16.

²² „Omnis disputatio ordinatur in aliquem finem, vel ergo ad generandum scientiam, vel ad acquirendum opinionem, vel ad habendum experientiam de aliquo utrum ipse aliquid scit vel non, vel ad obtinendum victoriam. Si primum, sic est disputatio doctrinalis. Si secundum, sic est disputatio dyalectica. Si tertium, sic est disputaatio temptativa. Si quartum, sic est dispuatio sophistica vel litigiosa”; tamże, s. 17.

²³ Np. w *Commentum Cracoviense super tractatum „De consequentiis”* z połowy XV w., w: *Quaestiones super duos libros „De sophisticis elenchis” Aristotelis* Jana z Głogowa z końca XV w. i w: *Commentum super duos libros „Sophisticorum elenchorum” Aristotelis* Marcina Biema z Olkusza z 1505 r.; por. M. Markowski, jw., s. 45–46.

²⁴ B. Lawn, *The Rise and Decline of the Scholastic „Quaestio disputata”*. With Special Emphasis on its Use in the Teaching of Medicine and Science, Leiden 1993 (*Education and Society in the Middle Ages and Renaissance*, II).

²⁵ „Nam aliqua disputatio est phisica, aliqua moralis, aliqua rethorica, aliqua grammaticalis”; Johannes Buridanus, jw., s. 16.

²⁶ P. Glorieux, *Repertoire des martres*, jw., s. 17–19.

²⁷ M. Yrjönsuuri, *The Role of Casus in Some Fourteenth Century Treatises on Sophismata and Obligations*, w: *Argumentationstheorie*, jw., s. 301; C.H. Kneepkens, *Willem Buser of Heusden's Obligations Treatise „Ob rogatum”: A Ressourcement in the Doctrine of Logical Obligation?* w: *Argumentationstheorie*, jw., s. 346 n.; E.J. Ashworth, *Ralph Strode on Inconsistency in Obligational Disputations*, w: *Argumentationstheorie*, jw., s. 364 n.; Ch.J. Martin, *Obligations and Liars*, w: *Sophisms in Medieval Logic and Grammar. Acts of the Ninth European Symposium for Medieval Logic and Semantics*, held at St Andrews, June 1990, S. Read (ed.), Dordrecht, Boston, London 1993, s. 361–365.

pytała się, badała względnie oponowała (*opponens*) w zależności od tego, jaki sobie cel postawiła. Punktem wyjścia było postawienie tezy (*positio, positum*), którą oponent uważał za prawdziwą²⁸. Np. mógł powiedzieć: *Pono tibi quod omnis homo currit*²⁹. Przykładowo podane zdanie wyraża możliwość, iż każdy człowiek biega. W myśl zasad podanych w traktatach *de obligatione* respondent może to zdanie uznać, gdy powie: *admitto* lub *concedo*, może je też odrzucić i wtedy wyrazi się: *nego* lub wreszcie może wątpić w prawdziwość treści zacytowanego zdania, mówiąc: *dubio*³⁰.

W takim dialogu dyskutanci byli zobowiązani do przestrzegania ściśle określonych zasad, które regulowały przebieg naukowej dyskusji, zwłaszcza jeżeli była to dysputa dydaktyczna (*causa docendi*) lub dysputa dialektyczna (*causa exercitandi*)³¹. Niemniej w procesie uniwersyteckiego nauczania miały swoje znaczenie ćwiczebne także pozostałe formy dysputy, tj. pejrastyczna (*causa temptandi*), sofistyczna lub erystyczna (*causa dubitandi* lub *causa placendi*). Choć na średniowiecznych uniwersytetach ogólne założenia prowadzenia dysput były te same, to jednak w praktyce dydaktycznej ujawniał się niejednokrotnie koloryt lokalny.

Wypada wspomnieć, że Uniwersytet Praski stał się pod koniec XIV wieku nawet „szkołą sofistyk”³². Nie odbyło się to bez wpływu na intelektualną formację studentów polskich i śląskich, z których niektórzy zakładali później pierwsze podwaliny naukowe pod Uniwersytet Krakowski fundacji Jagiellońskiej. Uniwersyteckie statuty praskie³³ wprawdzie stanowiły w jakiś sposób wzór dla ustaw Wydziału Filozofii (*Facultas Artium*) w Krakowie, to jednak w tych ostatnich doszło do szeregu odstępstw od ich pierwowzoru.

Trzeba zauważyć, że na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku nie odbywały się *disputationes de quolibet*. Niemniej kwestia (*quaestio*) jako swego rodzaju metoda nauczania odgrywała wielką rolę. W formie kwestii dydaktycznych (*quaestiones doctrinales*) była ona bowiem obecna w wykładach (*lectiones*). Kwestie dialektyczne zaś miały trwale miejsce w ćwiczeniach (*exercicia*), które były dysputami dialektycznymi. O ich doniosłości niech świadczy fakt, że w przypadku fizyki filozoficznej prowadził je nawet sam dziekan Wydziału Filozofii. Można nawet powiedzieć, że dysputy dialektyczne dominowały na tym fakultecie do połowy lat pięćdziesiątych XV wieku. Statuty Wydziału Filozofii w Krakowie zalecały, ażeby studenci ubiegający się o stopień naukowy brali udział w ogólnych dysputach uniwersyteckich. Dotyczyło to w szczególności kandydatów przygotowujących się do bakalaureatu, którzy mieli wystąpić bynajmniej raz jako wątpiący

²⁸ K. J a c o b i, Zur Einführung III, w: Argumentationstheorie, jw., s. 265–269.

²⁹ C. K a n n, jw., s. 166–167.

³⁰ H. K e f f e r, Wozu eine Formalisierung mittelalterlichen Gedankenguts? Darstellung anhand der Logiktraktate „De obligationibus”, w: Entwicklungslinien, jw., s. 186; por. M.A. B r o w n, Paul of Perugia: Logica et Tractatus de sensu composito et diviso, St. Bonaventure 1961, s. 102.

³¹ U. G e r b e r, Disputatio, w: TRE IX, s. 14.

³² M. M a r k o w s k i, Die Rolle der Sophismata im Unterricht der Krakauer Universität im 15. Jahrhundert, w: Sophisms in Medieval Logic, jw., s. 117.

³³ Liber decanorum Facultatis Philosophicae Universitatis Pragensis ad anno Christi 1367 usque ad annum 1585, w: Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis, I, Pragae 1830, s. 52.

(*dubitantes*)³⁴ i przynajmniej przez pół roku przed egzaminem brać udział w tych dysputach³⁵. Statuty milczą o tym, jak dysputa sofistyczna przebiegała w Krakowie. O tym w dużej mierze zdecydowały zwyczaje, które wytworzyły się w ciągu XV wieku. Można się o tym dowiedzieć tylko ze zachowanych w rękopisach mów i sofizmatów³⁶.

DIE THEORETISCHEN GRUNDLAGEN DES PHILOSOPHISCHEN UND THEOLOGISCHEN DIALOGS AN DEN MITTELALTERLICHEN UNIVERSITÄTEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die theoretischen Hintergründe des scholastischen Dialogs kann man schon bei Aristoteles finden, der in den *Sophistici elenchi* Argumente wie λογος διδασκαλικος, λογος διαλεκτικος, λογος πειραστικος und λογος εριστικος unterschiedet. Erst in der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts wurden sie im lateinischen Abendland bekannt. Dadurch bildete sich die Dialektik aus. Diese Form des Dialogs wurde auch bald in die Glaubenslehre, in die *sacra doctrina* eingeführt. Durch ihre dialektisch-spekulative Behandlung bei Anselm von Canterbury verlor die augustinische Methode der *auctoritas* an Bedeutung. Die anselmianische Methode der *ratio* setzte in großem Umfang durch. Dies führte auch zum dialogischen Denken, das sich bald als disputatives Denken entfaltete. Im 13. Jahrhundert bildete — vor allem an der Pariser Universität — die aristotelische Syllogistik das Kernstück der scholastischen Argumentationslehre. Im Übergang zum nächsten Jahrhundert gewann aber die nachrangige topische Argumentation mehr an epistemologischer Bedeutung. Im zweiten Viertel des 14. Jahrhunderts wies Johannes Buridan in seinen *Questiones elencorum* auf die vier Unterarten des scholastischen Dialoges, der als *disputatio* bezeichnet wurde. Mit Bezug auf die von Aristoteles eingeführten Arten der Argumente unterschied er die Dialogformen *disputatio demonstrativa, dialectica, tentativa, sophistica*. Neben der *disputatio demonst-*

³⁴ „Quoniam plerique studencium responsiones publicas, in disputacionibus ordinariis magistrorum fieri solitas, ad quas, vigore statuti super hoc facti, ante gradum sue promocionis obligantur, superfugere volentes, ad vnum zophisma multi simul dubitando respondere, et, presidenti duntaxat respondentes, recedere consueuerunt; ideo conclusum fuit et statutum: quod in antea ad vnum zophisma solum vnus respondere debeat dubitando; poterit tamen secundus, ex licencia decani pro tempore existentis, ex causis legitimis, quas decanus facultatis cognoscat, ad idem zophisma respondendo dubitare: in nullo tamen casu liceat plures, quam duos, ad vnum zophisma esse dubitantes, sub pena non computandi responsiones. Qui quidem dubitantes ad finem dubitacionis, sicut et alii respondentes, si eis eundem actum pro responsione computari voluerint, debent permanere”; Statuta nec non Liber promotionum philosophorum ordinis in Universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849, ed. J. Muczowski, Cracoviae 1849, s. XVI–XVII.

³⁵ „Quia promoti ad gradum nedum in scienciis, verum et in usu scienciarum, qui in modis legendi, arguendi, et respondendi consistere videtur, debent esse exercitati; quos quidem modos, precipue magistros arguentes et baccalarios respondentes diligenter audiendo adiscere (sic) et acquirere contingit, ideoque conclusum est: quod quilibet studencium propter hoc maxime, ut modum arguendi et respondendi adiscat, per medium annum ad minus, ante ingressum suum pro gradu baccalariatus ad examen, disputacionem ordinariam magistrorum assidue visitet sic, quod tres disputaciones ordinarias immediate sequentes, sub pena unius grossi, nullatenus negligat; quam penam tociens, quociens predicta facere neglexerit, incurret, per decanum a quolibet, qui eam incurrerit, tempore, quo examem intrare voluerit, exigendam”; tamze, s. XVII–XVIII.

³⁶ Kraków, BJ, cms 2205.

rativa, die zum Wissen führte, erhob sich auch der epistemische Status der *disputatio dialectica*, die nur zur Meinung (*opinio*) führte. Vor allem in der neuen Schule des Buridanismus kam es zu einer Annäherung an Dialektik und Topik. Die Obligationstraktate, die vor allem in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts entstanden, formulierten die Prinzipien, die in einem wissenschaftlichen Dialog berücksichtigt werden mußten. In der *logica moderna* der Buridan-Schule war der Traktat *De obligationibus* von Albert Rickmersdorf aus Sachsen auf dem europäischen Kontinent von großer Bedeutung. Nach den Regeln der Obligationstraktate traten zwei Disputanten gegeneinander an: Opponent und Respondent, die nach festen Obligationsregeln eine Disputation führten. Den Ausgangspunkt der Disputation bildete das vom Opponent gestellte *positum*. Dazu mußte der Respondent Stellung nehmen: Er konnte die gestellte These akzeptieren, bestreiten oder bezweifeln. Die Prager Universität wurde am Ende des 14. Jahrhundert geradezu eine „Schule der Sophistik“. Die Krakauer Universitätsstatuten gaben keine eingehende Beschreibung des wissenschaftlichen Dialogs. Man kann sie nur aus dem handschriftlichen Nachlaß erfahren.